

Stefan Dudra

Uniwersytet Zielonogórski

WŁADZE BEZPIECZEŃSTWA WOBEK DZIAŁALNOŚCI METROPOLITY DIONIZEGO W LATACH 1945-1960

Postać metropolity Dionizego związana jest z trudnym okresem w historii Kościoła prawosławnego w Polsce. Przyszło mu kierować Cerkwią w rzeczywistości II Rzeczypospolitej, w której była ona utożsamiana z czymś obcym i wrogim. Po I wojnie światowej w polskiej świadomości społecznej była symbolem caratu, rozbiorów, niewoli, ucisku religijnego i narodowościowego. Metropolita musiał stawić czoła polityce mającej na celu znaczne osłabienie pozycji Kościoła (m.in. akcja burzenia świątyń, procesy rewindykacyjne)¹. Po 1945 roku była utożsamiana z radzieckim okupantem, stawała się symbolem częściowej utraty suwerenności.

Metropolita Dionizy powrócił do kraju 25 kwietnia 1945 roku². Bezpośrednio podjął działania mające na celu stabilizację i stworzenie normalnych warunków do działalności Kościoła prawosławnego. Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny 16 maja 1945 roku powiadomił o przejęciu zarządzania Diecezją warszawską i całym Kościołem prawosławnym w Polsce³. Główne problemy jakie

¹ Szerzej zob.: M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989; G.J. Pelica, *Kościół prawosławny w województwie lubelskim (1918-1939)*, Lublin 2007.

² Metropolita Dionizy [Konstanty Waledyński] (1876-1960) absolwent Seminarium Duchownego w Ufie, w 1900 r. ukończył Kazańską Akademię Duchowną. W czasie studiów złożył śluby zakonne (1897 r.), a w 1899 r. przyjął święcenia kapłańskie. Wykładowca m.in. w Akademii Duchownej w Kazaniu i Seminarium Duchownym w Symferopolu i Chełmie. W 1913 r. został powołany na Biskupa Krzemienieckiego, w 1923 r. po tragicznej śmierci metropolity Jerzego, objął stanowisko Metropolity Warszawskiego, Wołyńskiego i całej Polski. W 1944 r. w związku z lipcową ofensywą wojsk radzieckich z polecenia władz niemieckich metropolita Dionizy, wraz z arcybiskupami Ilarionem i Pałladijem, zostali ewakuowani na Słowację. Następnie przebywali w Zakopanem. Do stycznia 1945 r. metropolita Dionizy urzędował w Krakowie. W związku z zimową ofensywą hierarchowie ewakuowali się do Sankt-Pelten w Austrii. Metropolita przebywał tam w klasztorze u miejscowego katolickiego arcybiskupa. Szerzej o działalności metropolity Dionizego zob.: A. Kempfi, *Władysław Dionizy*, „Tygodnik Podlaski” 1985, nr 50; M. Lewczak, *Śp. Metropolita Dionizy*, „Wiadomości PAKP” 2001, nr 4.

³ Archiwum Metropolii Prawosławnej (dalej: AMP), sygn. R. VI-3A1314, Pismo metropolity Dionizego do Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego z 16 maja 1945 r., por. także: K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1944-1956. Studia i Materiały*, Kraków 1998, s. 122.

stanęły do rozwiązania to między innymi kwestia unormowania statusu jurysdykcyjnego poszczególnych parafii, budowa nowej struktury administracyjno-kościelnej dopasowanej do zmienionej sytuacji terytorialnej kraju, kształcenie duchownych, zapewnienie opieki duszpasterskiej dla wiernych na ziemiach przyłączonych na zachodzie i północy Polski⁴.

Określeniem jego stosunku do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej w Polsce była odezwa z 5 czerwca 1945 roku skierowana do podległego mu duchowieństwa, wzywająca do modłów za „[...] demokratyczną Polskę i jej władze i wojsko”⁵. W piśmie z 13 czerwca 1945 roku skierowanym do Prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta, informował o objęciu kierownictwa Kościołem i przystąpieniu do organizowania życia kościelnego na ziemiach polskich. Jednocześnie podkreślał swój lojalny stosunek do państwa i narodu polskiego. Apelowal o umożliwienie mu wykonywania obowiązków kanonicznych związanych z funkcjonowaniem Cerkwi prawosławnej w Polsce⁶. Pismo metropolity było potwierdzeniem odwiecznej tradycji prawosławia, nakazującej lojalność wobec władzy państwowej.

Przejawem pozytywnego stosunku do nowej rzeczywistości politycznej był również List o kościelnych i cywilnych obowiązkach obywatela Polski wyznania prawosławnego ze stycznia 1946 roku⁷, a także uchwały Świętego Soboru Biskupów: z 13 maja 1946 roku wzywająca duchowieństwo i wiernych do aktywnego wsparcia sprawy odbudowy stolicy i kraju przez subskrypcję Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju i z 5 września 1946 roku w sprawie przeprowadzenia jednorazowej zbiórki we wszystkich świątyniach Metropolii na rzecz odbudowy stolicy. Księża proboszczowie mieli podczas okolicznościowych kazań wskazywać wiernym na obowiązek poparcia powyższych akcji⁸.

Metropolita Dionizy podejmował w latach 1945-1947 aktywną działalność kościelną: pełnił funkcję tymczasowego zarządcy Diecezji Ziem Odzyskanych (od 15 lipca 1946 do 17 kwietnia 1948 roku), stał na czele Prawosławnego Metropolitalnego Komitetu Niesienia Pomocy Przesiedleńcom na Ziemiach Odzyskanych (powołanego 24 lipca 1947 roku). Jego celem było ustalenie miejsca zamieszkania przesiedlonej

⁴ Kwestie te omawiają K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996; S. Dudra, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005; P. Gerent, *Prawosławie na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Toruń 2007.

⁵ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944-1949*, Warszawa 1993, s. 157.

⁶ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej: AAN, MAP), sygn. 1042, Memoriał Metropolity do Obywatela Prezydenta Krajowej Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie z 13 czerwca 1945 r.

⁷ „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1947, nr 3-12.

⁸ AMP, Uchwały Św. Soboru Biskupów PAKP z 5 września 1946 r. i z 13 maja 1946 r., także: Pismo Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego z 17 maja 1946 r.

ludności prawosławnej, zorganizowanie jej pomocy materialnej i opieki duszpasterskiej. Czynił również starania o reaktywowanie funkcjonującego przed wojną Studium Teologii Prawosławnej⁹. Mimo wysokiej pozycji naukowej, jaką zajmowało Studium w okresie międzywojennym (istniało w latach 1925-1939)¹⁰, władze nie decydowały się na jego ponowne otwarcie. Bez wątplenia wyrażano w ten sposób swoją dezaprobatę wobec urzędującego metropolity. Nie mogąc uzyskać zgody władz na reaktywowanie Studium, uchwałą Soboru Biskupów z 12 grudnia 1947 roku podjęto decyzję o utworzeniu od 1 stycznia 1948 roku Prywatnego Studium Teologii Prawosławnej przy Katedrze Metropolitalnej w Warszawie¹¹.

Jednakże sytuacja metropolity Dionizego po powrocie do Polski była złożona. Jego pozycję osłabiał brak poparcia ze strony władz państwowych. Zapewne duży wpływ na to miała działalność metropolity zarówno w okresie międzywojennym, jak i w czasie okupacji¹². W pierwszym powojennym okresie kwestia zmiany na stanowisku zarządzającego Kościołem prawosławnym była dla władz priorytetowa. Jednocześnie łączono ją z zagadnieniem autokefalii i próbowano rozwiązać je łącznie¹³. Patriarchat Moskiewski nie uznawał bowiem autokefalii z 1924 roku uzyskanej od Patriarchatu Konstantynopolskiego¹⁴. Dążenie do objęcia jurysdykcją kościelną

⁹ AAN, MAP, sygn. 1042, Pismo metropolity Dionizego do Ministra Administracji Publicznej z 30 listopada 1945 r.

¹⁰ O działalności Studium zob. szerzej: H. Paprocki, *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (1925-1939)*, „Wiadomości PAKP” 1973, nr 4; M. Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939*, Warszawa 1992.

¹¹ AAN, MAP, sygn. 1042, mikrof. B-2062, Uchwała Soboru Biskupów z 12 grudnia 1947 r., *ibidem*, Pisma metropolity dotyczące reaktywowania Studium Teologii Prawosławnej, także: A. Mironowicz, *Prawosławne szkolnictwo teologiczne na terenie Rzeczypospolitej*, „Wiadomości PAKP” 2001, nr 7-8.

¹² Por.: A. Małesza, *Jeszcze raz o Metropolicie Dionizym*, „Wiadomości PAKP” 1991, nr 3; M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; J. Sziling, *Kościół chrześcijański w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, Toruń 1988.

¹³ Na te dwie kwestie zwracał uwagę H. Świątkowski w swoim memoriale z 10 lutego 1947 r., AAN, Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), Wydz. III Nierzymkokatolicki, sygn. 131/391. Kościół prawosławny w swej strukturze organizacyjnej nie miał władzy centralnej, która jest charakterystyczna dla katolicyzmu. Organizacja Kościoła oparta jest na autokefalii, oznaczającej samodzielność poszczególnych Kościołów prawosławnych, a zarazem jest jego zewnętrznym fundamentem. Przejawia się ona w odrębnym ustroju wewnętrznym, w niezależności hierarchii Kościoła w danym państwie od hierarchii Kościoła znajdującego się w innym państwie, w istnieniu odrębnego prawodawstwa oraz w zachowaniu lokalnych zwyczajów i obrzędów kościelnych. Kościół autokefaliczny nie zrywa jednakże związków dogmatycznych i kanonicznych z innymi Kościołami prawosławnymi, które tworzą razem Powszechny Kościół Prawosławny oraz uznaje pierwszeństwo honorowe konstantynopolskiego patriarchy; por.: M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 15; A. Znosko, *Prawosławne prawo kościelne*, cz. 1, Warszawa 1973; M. Zyskin, *Autokefalia i zasady jej zastosowania*, Warszawa 1933; J. Andrejuk, *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w okresie międzywojennym*, „Kalendarz Prawosławny 1985”.

¹⁴ O politycznych aspektach autokefalii z 1924 r. zob. szerzej: A. Znosko, *Dzieje autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce niepodległej i jej postulaty*, AAN, UdSW, Wydz. III Nierzymko-

przez Patriarchat Moskiewski terenów zamieszkałych przez ludność prawosławną doprowadziło między innymi do konfliktu na Białostocczyźnie. Od jesieni 1944 roku parafiami na tym terenie, zarządzał biskup Tymoteusz, kierujący Diecezją chełmsko-podlaską¹⁵. Jednocześnie w grudniu 1944 roku arcybiskup Miński Bazyli utworzył na tym obszarze Tymczasowy Diecezjalny Zarząd Duchowny z księdzem Mikołajem Wincukiewiczem na czele, którego zadaniem było podporządkowanie duchowieństwa i wiernych Patriarchatowi Moskiewskiemu. Dekretem z 12 lutego 1945 roku patriarcha Aleksy przejął w jurysdykcję kanoniczną parafie na Białostocczyźnie¹⁶. Tymczasowy Zarząd Diecezjalny 22 lutego 1945 roku został przekształcony w Białostocki Zarząd Diecezjalny¹⁷. Powyższy system dwuwładzy doprowadził do licznych konfliktów, dezorganizował życie religijne, naruszał również zasadę autokefalii.

Należy wspomnieć, że w konflikcie jaki zaistniał na Białostocczyźnie polskie władze administracji centralnej, jak również terenowej opowiedziały się po stronie przynależności parafii białostockich do Kościoła prawosławnego w Polsce. Między innymi wojewoda białostocki Stefan Dybowski w piśmie z 31 sierpnia 1945 roku skierowanym do biskupa Tymoteusza prosił o usunięcie z zajmowanych stanowisk duchownych, którzy „[...] godząc w ustrojowe ustawy Rzeczypospolitej Polskiej i w organizację Polskiego Kościoła Prawosławnego dopuścili się działalności szkodliwej względem Państwa Polskiego”¹⁸. Także Ministerstwo Administracji Publicznej stało na stanowisku, że podporządkowanie parafii prawosławnych na tym terenie jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego może być potraktowane jako „[...] ingerencja obcej władzy w wewnętrzne sprawy Polski oraz naruszenie Jej praw suwerenności”. Sugerowano wszczęcie odpowiednich kroków dyplomatycznych

katolicki, sygn. 131/391; także: M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 103-131; S.J. Langrod, *O autokefalii prawosławnej w Polsce. Studium z zakresu polskiej polityki wyznaniowej*, Warszawa 1931; S. Kiryłowicz, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1985.

¹⁵ Diecezja chełmsko-podlaska wraz z warszawską i krakowsko-łemkowsko-lwowską wchodziła w skład istniejącego w czasie okupacji w Generalnym Gubernatorstwie „Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w GG”. Biskup Tymoteusz zarządzał parafiami na Białostocczyźnie z upoważnienia przewodniczącego PKWN, które uzyskał 10 sierpnia 1944 r., por.: *Poslewojennoje tridcatletie w żyzni Prawosławnoej Cerkwi w Polsce*, „Prawosławnyj Kalendar 1975”.

¹⁶ AAN, MAP, sygn. 1048, Pismo Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego do Departamentu Wyznaniowego MAP w Warszawie z 24 maja 1945 r.

¹⁷ O sytuacji prawosławia na Białostocczyźnie w latach 1944-1946 zob.: E. Mironowicz, *op. cit.*; K. Urban, „Schizma białostocka”. *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Białostocczyźnie 1944-1956*, „Białostocczyzna” 1991, nr 2; *Sprawy narodowościowe i wyznaniowe na Białostocczyźnie (1944-1948) w ocenie władz Rzeczypospolitej Polskiej. Wybór dokumentów*, wybór i oprac. G. Sosna, Ryboły 1996.

¹⁸ AAN, MAP, sygn. 1048, Pismo wojewody białostockiego do bp. Tymoteusza w sprawie usunięcia opozycyjnych duchownych z 31 sierpnia 1945 r., *ibidem*, Dokumentacja dotycząca sytuacji Kościoła prawosławnego na Białostocczyźnie.

mających na celu zlikwidowanie zaistniałej sytuacji¹⁹. Ostatecznie konflikt został rozstrzygnięty w lutym 1946 roku, gdy większość duchowieństwa prawosławnego powiatu bielskiego uchwaliła, że:

[...] chcąc być lojalnymi obywatelami Państwa Polskiego, zrywamy wszelkie stosunki z pokazującą Władzą Duchowną, a tym samym z Mińskim Arcybiskupem Bazylim oraz jego przedstawicielem ks. Mikołajem Wincukiewiczem [...] Jednocześnie uchwalamy uznać za swoją jedyną Duchowną Władzę Jego Ekscelencję Ks. Metropolitę Dionizego i sprawującą go władzę Diecezjalną na terenie Województwa Białostockiego Jego Ekscelencję Biskupa Tymoteusza, których i prosimy o przyjęcie nas do swej Jurysdykcji²⁰.

Sytuacja jaka zaistniała na Białostocczyźnie była niekorzystna ze względu na groźbę utraty niezależności prawosławia w Polsce. Władze państwowe zdawały sobie z tego sprawę, podejmując stosowne działania. Jednocześnie stwierdzano, że „[...] najbardziej mocnym argumentem na korzyść zachowania autokefalii był zarzut całkowitego podporządkowania Polski Moskwie, oznaczałoby to, że nawet na tym odcinku Polska nie była wolna”²¹.

Jednym z czynników stabilizujących funkcjonowanie Cerkwi w Polsce było nawiązanie stosunków z Patriarchatem Moskiewskim i uzyskanie od niego, jako Kościoła Macierzystego, zgody (błogosławieństwa) na samodzielne funkcjonowanie. Próbę podjęto 20 maja 1945 roku, wysyłając list gratulacyjny do Patriarchy Aleksego z okazji wyboru na „strażnika tronu patriarchalnego”²². W wyniku dążenia do odsunięcia Metropolity od kierowania Cerkwią prawosławną w Polsce, mimo trwającej korespondencji z Patriarchą Aleksym kwestia autokefalii nie została rozwiązana. Według ks. Aleksego Znosko metropolita Dionizy był przeciwny nawiązaniu wszelkiej łączności z Moskwą, oprócz stosunków „braterskich”. Argumentował, że Polska „[...] jest państwem suwerennym to też suwerennym powinien być nadal i prawosławny kościół w Polsce, uznany przez liczne kraje zagranicą”. I dalej metropolita podkreślał, że „[...] łączność z Moskwą jest kwestią niebezpieczną dla cerkwi”²³. Trudno określić na ile stwierdzenia księdza A. Znoski były wiarygodne. Składał je w czasie przesłuchań, będąc już pozbawionym wolności.

¹⁹ *Ibidem*, Pismo Ministra Administracji Publicznej W. Kiernika do Ministra Spraw Zagranicznych z 23 listopada 1945 r. w sprawie jurysdykcji Prawosławnego Arcybiskupa Mińskiego na terenie województwa białostockiego.

²⁰ *Ibidem*, Protokół z zebrania duchowieństwa powiatu bielskiego poddającego się jurysdykcji bp. Tymoteusza z 19 lutego 1946 r.

²¹ *Ibidem*, UdSW, Wydz. III Nierzymskokatolicki, sygn. 131/391, Sytuacja PAKP..

²² AMP, sygn. RIV-2B 1144, List metropolity Dionizego do patriarchy Aleksego z 20 maja 1945 r.; por. także: „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1947, nr 1-2; A. Malesza, *Karta z dziejów prawosławia na ziemiach polskich. Metropolita Dionizy w latach 1939-1948*, „Wiadomości PAKP” 1989, nr 4.

²³ Instytut Pamięci Narodowej Oddział Katowice (dalej: IPN Ka) sygn. 02/48, Wyciąg z ży-

Celem władz było odsunięcie metropolity Dionizego od kierowania Kościołem. Departament Wyznaniowy MAP uznawał jego działalność w czasie wojny za sprzeczną z polską racją stanu²⁴. Zarzucano mu zbytnią uległość wobec niemieckich władz okupacyjnych, oskarżano o kontakty z gubernatorem Hansem Frankiem i szefem dystryktu warszawskiego Ludwigiem Fischerem. Zastrzeżenia władz budziły także decyzje dotyczące wydania apelu o wyjazdy na roboty przymusowe do Niemiec. Podnoszono także kwestię antysowieckich deklaracji i występowania przeciwko działaniom Patriarchatu Moskiewskiego w czasie II wojny światowej²⁵. Nie przyjmowano jednocześnie do wiadomości, że kontakty z Niemcami były wynikiem konieczności kierowania Kościołem w zmienionej sytuacji politycznej.

Próbowano wymóc ustąpienie metropolity, sugerując „[...] zły stan zdrowia i podeszły wiek”. Początkowo odrzucano administracyjne usunięcie go ze stanowiska ze względu na spodziewane protesty w kraju i za granicą²⁶. Pod koniec 1945 roku rozważano jednak decyzję jego aresztowania. Zaniechano jednak tak drastycznego rozwiązania, gdyż zdaniem ówczesnego ministra sprawiedliwości miałyby to „[...] poważny aspekt polityczny”²⁷.

Władzom zależało na odsunięciu od kierowania Kościołem metropolity Dionizego i wybraniu następcy, który realizowałby politykę zgodną z linią partii. Czy w latach 1945-1948 gremia kierownicze państwa miały pełną wizję rozwiązania kwestii obsady zwierzchnika Cerkwi? Należy w to wątpić. Poszczególni prawosławni hierarchowie nie cieszyli się zaufaniem władz. Ich działalność nie mogła gwarantować pełnego podporządkowania. Z tych między innymi powodów nowy metropolita został wybrany dopiero w 1951 roku.

Metropolita Dionizy, mimo nacisków ze strony władz państwowych, jak i pojawiających się sugestii wewnątrz Kościoła dotyczących jego ustąpienia ze stanowiska, odrzucał takie rozwiązanie. Uważał, że stawiane zarzuty są bezpodstawne, a cała sprawa ma kontekst polityczny. Zdawał sobie jednocześnie sprawę z konieczności unormowania stosunków z Patriarchatem Rosyjskim. Zagadnienie to nabierało szczególnego znaczenia w kształtującym się nowym układzie politycznym. Korespondencja między metropolitą a patriarchą Aleksym nie przyniosła jednak

ciorysu aresztowanego członka Białoruskiego Komitetu Nacjonalistycznego Znosko Aleksandra [brak daty].

²⁴ ААН, MAP, sygn. 1042, Pismo Dyrektora Departamentu Wyznaniowego MAP do Ministra Administracji Publicznej z 22 czerwca 1945 r.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, Pismo Ministra Sprawiedliwości do Ministra Administracji Publicznej z 6 grudnia 1945 r.

rozwiązania tej kwestii. Patriarcha żądał bowiem uznania za niekanoniczną dotychczasowej autokefalii²⁸.

Bez wątplenia kwestię odsunięcia Metropolity od kierowania Kościołem władze próbowały powiązać bezpośrednio ze sprawą nadania autokefalii. Zdawano sobie sprawę, iż autokefalia może przynieść korzyści polityczne, wynikające z uczestniczenia PAKP, jako równorzędnego partnera w gronie Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych (działalność międzynarodowa Kościoła, kwestia ekleumenizmu). Minister sprawiedliwości Henryk Świątkowski 10 lutego 1947 roku przedstawił plan rozwiązania kwestii Kościoła prawosławnego w Polsce. Powstał on po wcześniejszych rozmowach i uzgodnieniach z przewodniczącym Rady do Spraw Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Grigorijem Karpowym w trakcie pobytu ministra w Moskwie jesienią 1946 roku²⁹. Henryk Świątkowski krytycznie ocenił Ministerstwo Administracji Publicznej, które nie przedstawiło żadnego planu rozwiązania problemu uregulowania położenia Cerkwi prawosławnej w Polsce. Minister stwierdzał jednocześnie, że „[...] państwo polskie jako państwo niepodległe, ma pełne prawo do autokefalii swego Kościoła Prawosławnego. Zakwestionowanie autokefalii równałoby się zakwestionowaniu niepodległości”. Jako rozwiązanie zaistniałej sytuacji proponowano „[...] podjęcie rozmów z Patriarchatem Moskiewskim i czynnikami odpowiedzialnymi Polskiego Kościoła Prawosławnego (wymieniano bp. Tymoteusza) dotyczących załatwienia sprawy autokefalii”. Pojawiła się również sugestia o wyznaczeniu specjalnego pełnomocnika rządu, który byłby odpowiedzialny za pozytywne zakończenie całego procesu. Następnie proponowano zwołanie Soboru Krajowego Kościoła Prawosławnego w Polsce, na którym miano dokonać wyboru zwierzchnika Kościoła oraz uchwalić Statut Organizacyjny Kościoła. W Soborze mieli uczestniczyć przedstawiciele Rządu Polskiego i Patriarchatu Moskiewskiego³⁰.

Starania czynione przez metropolitę Dionizego, dotyczące unormowania stosunków z władzami polskimi, jak również z Patriarchatem Moskiewskim (planowana podróż do Moskwy), nie przyniosły pożądaných rezultatów. Po wcześniejszej rewizji pomieszczeń 25 lutego 1948 roku metropolita został osadzony w areszcie domowym. Został oskarżony o zdradę Rzeczypospolitej (podpisanie deklaracji lojalności wobec okupanta niemieckiego) oraz wykorzystywanie zajmowanego

²⁸ Część korespondencji przytacza K. Urban, *Sprawa autokefalii Kościoła prawosławnego po II wojnie światowej*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce...*

²⁹ AAN, UdSW, Wydział III Nierzymyskokatolicki, sygn. 131/391, Memoriał H. Świątkowskiego „Sprawa Kościoła Prawosławnego w Polsce” z 10 lutego 1947 r., autor stwierdzał w nim, że poglądy na sprawę prawosławia w Polsce okazały się całkowicie zgodne.

³⁰ *Ibidem*.

stanowiska³¹. Zamknięto główne wejście do jego apartamentów na pierwszym piętrze metropolitalnego domu. Musiał się zadowolić skromnym pomieszczeniem na parterze tego domu, którego strzegł strażnik z domu przy ulicy św. św. Cyryla i Metodego, przed wojną zbudowanego przez Cerkiew, po wojnie przerobionego na siedzibę Urzędu Bezpieczeństwa³². Aresztowano również kilku pracowników Warszawskiego Duchownego Konsystorza Prawosławnego.

Działania metropolity nie mogły przynieść w ówczesnej sytuacji politycznej pozytywnych rezultatów. Wspomniany już H. Świątkowski stwierdzał, że uregulowanie stosunków z Patriarchatem Moskiewskim:

[...] jest dziś nietrudne. Jest to więcej sprawa personalna, niż zasadnicza. Nie może być mowy o zgodzie z Patriarchią Moskiewską, a więc i o autokefalii Polskiego Kościoła Prawosławnego, dopóki na jego czele stoi metropolita Dionizy, którego pozostawienie na dotychczasowym stanowisku jest jakby wyzwaniem pod adresem Patriarchii Moskiewskiej³³.

Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta z 17 kwietnia 1948 roku zostało cofnięte uznanie udzielone Dionizemu Waledyńskiemu jako Metropolicie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (dalej: PAKP)³⁴. Decyzja nie została uznana przez większość Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych, które nadal uznawały metropolitę Dionizego za jedyne zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce, a sam metropolita swoim odosobnieniem po 1948 roku płacił za patriotyczną i propaństwową postawę również za działalność w okresie międzywojennym³⁵. Metropolita Dionizy czynił jeszcze bezskuteczne starania o przywrócenie go na stanowisko zwierzchnika Kościoła. Między innymi w piśmie do Ministra Administracji Publicznej z grudnia 1948 roku stwierdzał, że jego odsunięcie było niezgodne z prawem. Apelował o rewizję całej sprawy i ponowne rozpatrzenie i sprawdzenie stawianych mu zarzutów³⁶.

Trudno rozstrzygnąć na podstawie dzisiejszego stanu badań, jak również braku dostępu do materiałów źródłowych byłego ZSRR, zakres wpływu Patriarchatu

³¹ D. Sawicki, *Kościół prawosławny w niepodległej Polsce*, „Wiadomości PAKP” 1999, nr 2; także: M. Lenczewski, *Ks. Metropolita Dionizy*, „Rocznik Teologiczny ChAI” 1985, z. 1.

³² A. Radziukiewicz, *U boku metropolitów*, „Przegląd Prawosławny” 1996, nr 10.

³³ AAN, UdSW, Wydz. III Nierzymskokatolicki, sygn. 131/391, Memoriał II. Świątkowskiego...

³⁴ M.P., Nr 38, p. 15; AAN, MAP, sygn. 1043, mikrof. B-2063, Sprawa odsunięcia metropolity Dionizego, tekst zarządzenia, „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1948, nr 1-5. Wcześniej, uchwałą z 6 kwietnia 1948 r. uznając Dionizemu, jako Metropolicie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, cofnęła Rada Ministrów.

³⁵ A. Malesza, *op. cit.*, s. 72-73. Akcja odsuwania niewygodnych dla władzy zwierzchników poszczególnych Kościołów objęła w 1951 r. m.in. bp. J. Padewskiego (Kościół Narodowy), ks. J. Szerudę (Kościół Ewangelicko-Augsburski) i ks. J. Naumiuka (Kościół Metodystyczny).

³⁶ AMP, sygn. R IV-2B 1144, Pismo metropolity Dionizego do Ministra Administracji Publicznej z 2 grudnia 1948 r.

Moskiewskiego na odsunięcie od zarządzania Kościołem prawosławnym w Polsce metropolity Dionizego. Można przypuszczać, że w ówczesnej sytuacji geopolitycznej mógł być on istotny. Zapewne kwestia ta była przynajmniej rozważana w trakcie wspomnianego już moskiewskiego spotkania ministra H. Świątkowskiego z G. Karpowem w 1946 roku.

Na miejsce metropolity Dionizego 26 kwietnia 1948 roku zarządzeniem Ministra Administracji Publicznej powołane zostało Tymczasowe Kolegium Rządzące PAKP z arcybiskupem Tymoteuszem jako przewodniczącym i jednocześnie pełniącym funkcję zastępcy metropolity³⁷. Należy podkreślić, że powołanie Tymczasowego Kolegium nie miało umocowania prawnego. Tego rodzaju instytucja nie została przewidziana, ani w dekrete Prezydenta z 18 listopada 1938 roku o stosunku Państwa do PAKP, ani w Statucie Wewnętrznym. Nie bez racji charakteryzując ów twór, metropolita Dionizy pisał, iż „[...] naruszało ono ustalony porządek kanoniczno-hierarchiczny w Kościele i w ogóle zagmatwało jego sytuację kanoniczną, czyniąc z członków Kolegium gwałcicieli kanonów, uzurpujących sobie prawa, należące do kanonicznego Metropolity oraz naruszających zasady posłuszeństwa hierarchicznego”³⁸.

Do 1951 roku metropolita przebywał w swojej willi w Otwocku. Rozważano jego przeniesienie między innymi do Łagowa Lubuskiego i Poznania. Sam metropolita chciał, aby umieszczono go w Krakowie. Ostatecznie w maju 1951 roku otrzymał nakaz opuszczenia Warszawy i osiedlenia się w Sosnowcu, gdzie przebywał w towarzystwie księdza Atanazego Semeniuka oraz mniszek Eudoksi (Polańskiej) i Olgi. Został osadzony w budynku przy ulicy Żymierskiego nr 90³⁹. Według doniesienia metropolita „[...] zamieszkał w odosobnieniu od parafii sosnowieckiej. Chodzić do cerkwi, a tym bardziej odprawiać publicznych nabożeństw mu nie wolno, w swojej willi odbywa on różne modły”⁴⁰. Mieszkanie „[...] otrzymał z polecenia Rady Ministrów [...] zajmuje tylko parter [...] dostaje rentę około 700 zł [...] siostry zakonne są na [jego] utrzymaniu”⁴¹.

³⁷ Ponadto w skład Kolegium weszli: bp Jerzy (proboszcz parafii łódzkiej), ks. Jan Kowalenko (zarządzający Diecezją Warszawską), ks. Eugeniusz Naumow (proboszcz parafii gdańskiej), ks. Wsiewołod Łopuchowicz (wikariusz katedry metropolitalnej), ks. Michał Kiedrow (administrator klasztoru w Jabłecznej) i Mikołaj Sieriebriannikow (reprezentant „czynnika świeckiego”), „Monitor Polski” 1948, nr 45, poz. 229, tekst Zarządzenia „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1948, nr 1-5.

³⁸ AMP, sygn. R IV-2B 1144, Pismo metropolity Dionizego...

³⁹ IPN Ka 02/48, Notatka z 12 maja 1955 r.

⁴⁰ *Ibidem*, Doniesienie źródła „Lew” z 30 maja 1951 r.

⁴¹ *Ibidem*, Pismo Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MUBP) w Sosnowcu do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: WUBP) w Katowicach z 31 lipca 1951 r. Metropolita otrzymał do swojej dyspozycji dom składający się z „[...] 5 pokoi i kuchni ze wszystkimi wygodami i ogrodem, tak że postąpili z nim nadzwyczaj uczciwie. Poza tym do tego wszystkiego 1500 zł miesięcznie na utrzymanie”, *ibidem*, Pismo z 11 kwietnia 1951 r.

Sosnowiec nie był miejscem odpowiednim dla osoby starszej i schorowanej. Poza tym dom, który zajmował „[...] znajdował się nie dalej niż dwa kilometry od huty Szopienice. W jej cieniu przebywał chory na płuca metropolita”⁴². Według informatora hierarcha „[...] wyglądał na lat 70 [miał 75 lat – S.D.], chodzi słabo, siwy, jednym słowem strzec”⁴³.

Metropolita Dionizy miał zakaz odprawiania nabożeństw w miejscowej cerkwi. Z tego powodu urządził miejsce do nabożeństw we własnym domu. Nabożeństwa niedzielne odprawiał o godzinie 8.30 i 9.30. Informator „Marzec” donosił, że uczestniczyło w nich mało osób (od 5 do 10)⁴⁴. Informator był częstym gościem metropolity, ze spotkań składał dokładne raporty władzom bezpieczeństwa⁴⁵. Uczestniczył na przykład w większości nabożeństw niedzielnych (przekazywał informacje dotyczące liczby osób biorących udział w modlitwach, nowych duchownych pomagających metropolicie w prowadzeniu mszy, wypowiedzianych po nich opinii przez wiernych)⁴⁶.

Inwigilacji podlegał także dzień codzienny metropolity. Informatorzy donosili o osobach go odwiedzających, szczegółowym rozkładzie dnia. Z tych informacji wynikało między innymi, że metropolita „[...] dużo czasu poświęcał na modlitwę, trochę czytał i pisał [...] odbywał też spaceru po swoim ogrodzie. W zasadzie nie opuszczał terenu zamieszkania”⁴⁷. Kontroli podlegała również korespondencja. Między innymi w grudniu metropolita otrzymał paczkę z Londynu. Według doniesienia była to przesyłka żywnościowa „[...] konserwy, mydło, czekolada”⁴⁸. Warto podkreślić, że hierarcha nie otrzymywał żadnej pomocy z kraju. „Tylko na początku dawali mu węgiel i chleb. Potem trzeba było zimą marznąć. Pomoc przychodziła z zagranicy”⁴⁹.

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: MBP) rozpoczęło przygotowywanie materiałów mających skompromitować metropolitę Dionizego już w lutym 1951 roku⁵⁰. Był rozpracowywany za „[...] prowadzenie wrogiej działalności”⁵¹. Jeszcze przebywając w Otwocku MBP poleciło „[...] wziąć go w agenturalne opracowanie”⁵². Od momentu przybycia do Sosnowca metropolita Dionizy znalazł

⁴² A. Radziukiewicz, *op. cit.*

⁴³ IPN Ka 02/48, Doniesienie źródła „Marzec” z 7 lipca 1951 r.

⁴⁴ *Ibidem*, Doniesienia źródła „Marzec” z 2 lutego 1952 r., 1 marca 1952 r. i z 13 marca 1952 r.

⁴⁵ *Ibidem*, Doniesienia źródła „Marzec” z 1952 r. i z 1953 r.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, Doniesienie źródła „Marzec” z 20 lipca 1953 r.

⁴⁸ *Ibidem*, Doniesienie źródła „Azot” z 15 stycznia 1953 r.

⁴⁹ A. Radziukiewicz, *op. cit.*

⁵⁰ IPN Ka 02/48, Pismo Naczelnika WUBP w Łodzi z 4 czerwca 1951 r.

⁵¹ *Ibidem*, Notatka z 12 maja 1955 r.

⁵² *Ibidem*, Pismo mjr. Wróblewskiego Naczelnika Wydziału II Departamentu III MBP do Naczelnika Wydziału III WUBP w Warszawie z 9 lutego 1951 r.

się pod obserwacją miejscowych władz bezpieczeństwa⁵³. Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach monitował do MBP o określenie zadań i kroków jakie należało podjąć w stosunku do „[...] niego i jego otoczenia”⁵⁴. Równocześnie objęto metropolitę ścisłą inwigilacją. Wykorzystano przy tym informatorów o pseudonimach „Marzec”, „Lew” i „Azot”.

Inwigilacji zostały poddane również osoby przebywające z metropolitą. Już w czerwcu 1951 roku władze bezpieczeństwa poleciły rozpracowanie jego najbliższego otoczenia. Chodziło przede wszystkim o ustalenie „[...] jego szerszych kontaktów oraz co za mniszki stanowią jego otoczenie”. Ponadto zainteresowanie budziło „[...] czy metropolita odprawia nabożeństwa wg obrządku grek. katolickiego lub prawosławnego dla ukraińców i kto na nabożeństwa uczęszcza [i] jak często”⁵⁵.

Przygotowując rozpracowanie metropolity próbowano wykorzystać aresztowanego w 1949 roku księdza A. Znosko⁵⁶. W marcu 1952 roku aresztowany został także ksiądz Atanazy Semeniuk. Chciano wymusić na nim, jako spowiedniku metropolity, zeznania mogące obciążyć hierarchę⁵⁷.

Na podstawie przygotowanych materiałów operacyjnych stwierdzano w 1955 roku, że metropolita Dionizy może prowadzić „[...] wrogą działalność szpiegowską”⁵⁸. Wobec powyższego podjęto działania mające polegać na poddaniu agenturalnej obserwacji, poprzez „[...] ustalenie obecnych kontaktów i ewentualnej wrogiej działalności w powiązaniu z nacjonalistami ukraińskimi przebywającymi w krajach kapitalistycznych”⁵⁹. Ponadto miano zwrócić uwagę na najbliższe otoczenie metropolity (ustalenie kontaktów miejscowych i korespondencyjnych księdza i dwóch mniszek)⁶⁰.

13 kwietnia 1955 roku została założona sprawa ewidencyjno-obserwacyjna na byłego metropolitę „[...] jako aktywnego działacza ruchu nacjonal.[istycznego]

⁵³ *Ibidem*, Doniesienie źródła „Lew” z 17 maja 1971 r. 18 lipca 1951 r. Naczelnik Wydziału III WUBP w Katowicach otrzymał polecenie „[...] nastawić posiadaną [...] agenturę na rozpracowanie Dionizego. Drogą agenturalną ustalić jego obecne kontakty osobiste”, *ibidem*, Pismo MBP do WUBP w Katowicach z 18 lipca 1951 r.

⁵⁴ *Ibidem*, Pismo WUBP w Katowicach do MBP z 15 czerwca 1951 r.

⁵⁵ *Ibidem*, Doniesienie źródła „Azot” z 6 czerwca 1951 r., *ibidem*, Pismo WUPB w Katowicach do MUBP w Sosnowcu z 13 czerwca 1951 r. Urząd Bezpieczeństwa w Sosnowcu miał także przeprowadzić wywiad dotyczący źródeł utrzymania metropolity.

⁵⁶ Ksiądz A. Znosko został Wyrokiem Sądu Najwyższego skazany na 8 lat więzienia, IPN Ka 02/48, Protokół przesłuchania ks. A. Znosko z 15 listopada 1951 r.

⁵⁷ Rozpracowywanie ks. Atanazego Siemieniuka rozpoczęto już w 1949 r., IPN Ka 02/48, Agencyjne doniesienie z 30 czerwca 1949 r.

⁵⁸ IPN Ka /02/48, Notatka służbowa dotycząca Waledyńskiego Dionizego z 14 lutego 1955 r.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

ukraińskiego⁶¹. Zarzucano mu między innymi współpracę z niemieckim wywiadem w okresie okupacji, polegającą na wyświadczeniu osób „[...] ze środowisk nacjonalistycznych, które następnie były przetrzucane na tereny ZSRR, gdzie pod płaszczykiem funkcji kapłańskich prowadzili wywiadowczą działalność⁶².

Materiały przygotowywano do wiosny 1956 roku. W marcu 1956 roku władze bezpieczeństwa postanowiły, że „[...] ze względu na wiek [metropolita Dionizy] nie może przejawiać przestępczej działalności⁶³. Podjęto decyzję o zaniechaniu dalszego prowadzenia sprawy⁶⁴. W uzasadnieniu podkreślano, że „[...] jest w wieku 80 lat i ma zanik pamięci oraz w ogóle nie opuszcza już miejsca zamieszkania wobec czego jest on niezdolny do kontynuowania jakiegokolwiek wrogiej działalności⁶⁵. Rok później (20 marca 1957 roku) metropolita Dionizy uzyskał zgodę na powrót do Warszawy. Jednakże mimo licznych interwencji, zarówno skierowanych do władz państwowych, jak i cerkiewnych hierarcha przebywał w Sosnowcu do maja 1958 roku. Ostatnie niecałe dwa lata życia spędził w domu parafialnym przy cerkwi św. Jana na Woli.

Metropolita Dionizy zmarł 15 marca 1960 roku. Został pochowany na wolskim cmentarzu prawosławnym obok grobu swojej matki.

Stefan Dudra

THE SECURITY AUTHORITIES TOWARDS THE ACTIVITIES
OF METROPOLITAN BISHOP DIONIZY (DIONITIUS) IN THE YEARS 1945-1960

S u m m a r y

After returning to the country in 1945, the metropolitan bishop Dionizy started undertaking actions aiming for the stabilization and creation of normal conditions for the activities of the Orthodox Church. At the same time he emphasized his loyalty towards the Polish nation and country. Despite being involved in Church activities, the authorities strived for removing him from managing the Church. The President of the Republic of Poland, Bolesław Bierut's ordinance from April 17 1948 revoked the recognition of Dionizy Waledyński as the metropolitan bishop of the Polish Orthodox Church. He was subsequently placed in isolation in Sosnowiec, where he stayed under strict control of the Security Service until 1958. Among other things, he was banned from conducting the service. The metropolitan bishop Dionizy died in Warsaw in 1960.

⁶¹ *Ibidem*, Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obszaryjnej z 13 kwietnia 1955 r.; *ibidem*, Protokół przesłuchania Bolesława Wasiutyńskiego z 30 stycznia 1951 r. Informował w nim o działalności metropolity Dionizego w okresie okupacji.

⁶² *Ibidem*, Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obszaryjnej z 13 kwietnia 1955 r.

⁶³ *Ibidem*, Notatka służbowa z 8 marca 1956 r.

⁶⁴ *Ibidem*; *ibidem*, Postanowienie o zakończeniu (zaniechaniu) i przekazaniu do archiwum spraw ewidencyjnej operacyjnej dotyczącej Waledyńskiego z 18 kwietnia 1956 r.

⁶⁵ *Ibidem*, Postanowienie o zakończeniu...